

МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'42

ІМПЛІКАТУРИ СПІЛКУВАННЯ У СИТУАЦІЇ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ

Христина Дяків

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000;
e-mail: panchyshyn_k@yahoo.de*

Проаналізовано імплікатури спілкування в ситуації застереження. Встановлено особливості комунікативної ситуації та контексту, фонові знання, ступінь поінформованості та стосунки комунікантів, пресупозиції спілкування, наявність коментарів автора, уточнень мовця, інтонацію висловлення та їхній вплив на вид мовленнєвого жанру “застереження”. Фактологічною базою дослідження слугували сучасна українська та німецькомовна художня література.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, застереження, імплікатури спілкування, сучасна українська мова, сучасна німецька мова.

У повсякденній комунікації застереження фігурує як один із найактивніших *мовленнєвих жанрів* (МЖ) сучасної міжособистісної комунікації, чим зумовлена актуальність дослідження. Для вираження застереження вагоме значення мають не лише лексико-граматичні засоби його реалізації та синтаксичні структури, які уже досліджували у працях мовознавці (Л. Бережан, Н. Бондарєва, Г. Васильєва, О. Дерпак, О. Дмитренко, Г. Дрінко, С. Мясоедова, О. Нарушевич–Васильєва, В. Frank, J. Buscha, G. Hindelang, F. Liedtke, A. Ross), а й наявність імплікатур спілкування, тобто успішне “вичитування” інтенцій мовця, без чого важко виявити диференційні ознаки у межах видів досліджуваного МЖ. Завдання статті – аналіз особливостей комунікативного контексту у ситуації застереження на матеріалі української та німецької мов, який здійснюємо вперше. Доволі важливу роль контекст відіграє для застереження, коли спонування до дії передають мовними засобами, які перебувають на периферії семантики спонування, оскільки для ідентифікації такого застереження необхідно провести більше розумових операцій [11, с. 81], врахувати сукупність прагматичних і конситуативних чинників.

Найбільш проблемніше трактування застереження зумовлює використання констативних конструкцій, які лише подають певний стан речей, а висновки зі сказаного адресатові необхідно зробити самостійно, що не завжди вдається однозначно встановити:

(1) DOC *Ich steige aus dem Geschäft.* BOSS *Es gibt Geschäfte, aus denen man nicht mehr steigt.* DOC *Eine Drohung?* BOSS *Eine Feststellung* [15, S. 68].

Констативні конструкції фігурують у всіх видах застереження. Такі повідомлення у формі розповідних речень, зміст яких “подається як беззастережно відповідний відобра-

жувальній чи зображуваній ним дійсності” [5, с. 446], набувають спонукального значення передусім завдяки *пресупозиції*.

Нижче подано приклади усіх видів МЖ “застереження”, реалізація яких є успішною: у ситуації (2) завдяки спільним фоновим знанням про цензуру висловлювання при дітях та правила поведінки у громадському транспорті;

у ситуації (3) завдяки спільним знанням та досвіду спілкування з особою, яка має прийти і яка погрожує адресатові та мовцеві;

у ситуації (4) завдяки спільній наочній ситуації та досвіду, що в негоду полювання невдале;

у ситуації (6) завдяки досвіду спілкування зі священником та розумінню того, що він висловлюється метафорично стосовно неправильних дій адресата та вбачає своїм обов’язком застерігати та настановляти його;

у ситуації (7) завдяки досвіду та усвідомленню наслідків недотримання вказівок написів на таблицях у громадських місцях;

Цікавою є ситуація (5) – застереження-переконування. У ній адресат не відразу розуміє і серйозно сприймає інтенцію мовця, який намагається застерегти і переконати його в існуючій небезпеці.

Застереження-зауваження

(2) [Один із пасажирів автобуса, якому водій не зупинився на бажаній зупинці, голосно лаявся, на що відреагувала інша пасажирка].

– *Діти*, – пояснила йому жінка.

– *Що “діти”?* – не впервав той, бо думав про Смілянську, а не про Шулявську. *Й про безнадійно програний міст.*

– *В салоні діти*, – міцно стулила нафарбовані губи [4, с. 69].

Застереження-попередження

(3) BOSS *Kommt er pünktlich, können wir uns begraben lassen.*

DOC *Er kommt nicht pünktlich. Räumt die leere Kiste nach hinten.* BOSS *Er kommt!* DOC *Pech.* BOSS *Er ist pünktlich.* DOC *Überpünktlich* [15, S. 71].

Застереження-порада

(4) [Князь збирається в негоду на полювання]

– *Доц же! Моква!* – спробував розряяти його посадник [6, с. 215].

Застереження-переконування

(5) – *Я вибачаюсь, але тут таке діло...*

– *Якась нова звістка?* – вп’явся очима в парубка сотник, але той заперечливо хитнув головою:

– *Нових телеграм нема, але...*

– *Так у чому ж тоді річ?* – спитав Шурабура, ледве стримуючи своє роздратування.

– *Ви, пане сотнику, надарма виходите на привокзальний майдан самі, без варти.*

– *Цебто як?* – вкрай здивувався Шурабура.

– *Вам не можна так робити, бо наші дядьки тепер роздратовані, я певен, що в декого з них під сіном на возі є навіть гвинтівки.*

– *То що ж ви мені радите – боятись своїх українських селян?* – глузливо спитав Шурабура.

– *Не боятись, а бути обережним. Ви не знаєте наших селян, а я виріс між ними й живу. Це вам не Полтавщина або Київщина, а Волинь, та ще й західна Волинь!*

– *Ta vi sїдайте – в ногах правди нема, – показав долонею місце біля себе Шурабуря* [1, с. 370].

Застереження-настанова

(6) Der Pfarrer **Die Hölle liegt in Ihnen. Sie sind älter als ich und meinen die Menschen zu kennen, doch kennt man nur sich. Weil Sie ein Mädchen um Geld verraten haben, einst vor vielen Jahren, glauben Sie, auch die Menschen würden Sie nun um Geld verraten. Sie schließen von sich selbst auf andere. Nur allzu natürlich. Der Grund unserer Furcht liegt in unserem Herzen, liegt in unserer Sünde: Wenn Sie dies erkennen, besiegen Sie, was Sie quält, erhalten Waffen, dies zu vermögen** [14, S. 89].

Застереження-розпорядження

(7) **Das Abstellen von Fahrzeugen aller Art ist baupolizeilich verboten!** [напис на будинку].

Низка висловів із констативними конструкціями (конструкції з безособовими дієсловами, безособові форми на *–но / –то*, номінативні речення, вказівка на негативні наслідки – офіційний стиль) має тенденцію до конвенціалізації [2, с. 338], оскільки завдяки своїй частотності такі висловлення впізнавані комунікантами. Дані конструкції характеризуються непрямомою функцією спонукання “завдяки традиційності їх вживання, своєрідній домовленості між учасниками комунікативної мовленнєвої діяльності” [2, с. 338]. Тут важливі **комунікативна ситуація** загалом, **пресупозиція та контекст**. Наприклад, напис на табличці перед будинком *Bissiger Hund / У дворі злий собака* можна переформулювати як: *Будьте обережні; Не заходьте без дозволу / попереднього дзвінка* тощо.

Однак, навіть доволі фіксовані структури для одного виду застереження можуть за певних умов уживатися на позначення іншого:

1. Типове для застереження-розпорядження дієслово **gestattet** із запереченням ужито для застереження-попередження:

(8) – *Anne, du hast meinen Vorhang wieder zur Seite geschoben, die linke Hälfte – trotz der Warnung. Die Sonne knallt dann voll auf den Computer. - Welche Warnung meinst du? - Auf dem Vorhang hängt doch ein Zettel – Unbefugten Personen ist es nicht gestattet...* [17, S. 221].

2. Конструкції зі значенням умови, як і перформативи *застерігаю / попереджаю* та *ermahne / warne* може трактувати адресат як погрози:

(9) *Freud Türme interessieren mich. Ihr Bruder Franz wollte einen Turm bauen, und Sie haben ihn umgestoßen. So bleiben Sie doch einmal bei der Wahrheit. Sonst werden Sie nie gesund. Irrenwärter Eine Drohung! Muß ich mir das gefallen lassen, Herr Doktor Jung? Jung Professor Freud meint es nicht böse. – Antworten Sie nur zweideutig, wie es von Ihnen erwartet wird* [19, S. 168].

Важливим фактором вираження МЖ “застереження” є **слова та коментарі автора**, які фактично відображають комунікативну ситуацію [3, с. 118] і конкретизують висловлення паралінгвістичними засобами. Авторська мова може відображати як **вербальну** (10), так і **паравербальну реакцію** комунікантів (11, 12) – перлюкутивний ефект (*колеги завмерли, посмішки поволі сповзли з їхніх облич, приклала пальця до губ Мар’яна*):

(10) *“Ein Sympath ist er nicht gerade – ach, was soll’s, unter uns: ein Weltklasse-Arschloch. Sicher besser, sich so weit wie möglich von ihm fernzuhalten.” Sie hielt einen Moment reglos inne, bis sich ihr Mund zu einem verbissenen Lächeln verzog. “Danke für den Rat, aber zum Glück bin ich schon volljährig und darf selber entscheiden, von wem ich mich fernzuhalten habe und von wem nicht ”* [13, S. 240].

(11) – *Дякую, – уципливо всміхнулася секретарка. – Хотіла б так само тобі допомогти, але... – вона картинно розвела руками. – Тільки що бачила нашого очкарика Гогу. Летів,*

наче футбольний м'яч. Тьотя Галя з туалету вигнала. Колеги завмерли, посмішки поволі сповзли з їхніх облич [8, с. 45].

(12) – Мамо, в них увімкнули опалення! – закричав Костик. – Може і в нас увімкнуть! – Людочка спить, – приклала пальця до губ Мар'яна [9, с. 124].

Джерельною базою досліджуваного матеріалу слугують художні твори, отож для розрізнення видів МЖ “застереження” вагоме значення мають *позначення комунікативних дій* автором. Такі семантичні конкретизатори застереження вводять пряму мову, насамперед, у формі імперативної конструкції, зрідка – інфінітивної або номінативної:

(13) – І обіцяв **порадити**, як з цим боротися. Там, – жінка багатозначно піднесла пальця до стелі, – знають про нас набагато більше. Ось і у нас на базарі картопля подорожчала. Чоловік раніше казав мені: “Галю, позичай гроші, купляй мішок, бо скоро притисне!” [7, с. 115].

(14) Ich muß meine warnende Stimme erheben! Leise ging ich zur Tür, den schlaffen Sack hinter mir herziehend; vorsichtig öffnete ich die Tür, als mich ein Blick des Obersten traf, ein glücklicher, besorgter Blick: “Vorsicht”, flüsterte er, “Vorsicht”, und ich nickte und trat hinaus. Ich wußte, daß seine **Warnung** aufrichtig war [20, S. 204].

Інколи адресат не розуміє застережень адресанта, тому й виникають *комунікативні девіації*:

(15) Жане, ти ідіот! Ти не чуєш, що я тобі говорю. На жаль... Але запам'ятай: “НА НАС ХТОСЬ ПОЛЮЄ!” І я не знаю, хто з нас буде наступним...

– Ти мені **погрозуєш**? Ти? – Дартов відштовхнув приятеля, і той полетів в обійми московського гостя, котрий саме входив до бару [12, с. 179].

Адресат сприйняв застереження мовця як погрозу. Однак мовець висловлює погрозу на власну користь, а не на користь адресата. Отож вважаємо це висловлення застереженням.

У досліджуваному матеріалі виявлено також застереження, які мовець подає з натяками, докорами, іронією. Проте адресат, не маючи достатніх знань чи досвіду, не одразу сприймає висловлення мовця як застереження, отож потребує *додаткових уточнень*, тлумачень, тривалого діалогу тощо.

(16) “Eine bequeme Überfahrt”, sagte Doktor Caspary, “angenehmer jedenfalls als in einem offenen Boot.” “**Wissen Sie, was es bedeutet, wenn ein Feuerschiff seinen Platz verläßt?**” wiederholte Freytag. “**Können Sie sich das vorstellen?**” “Ich hatte über manches zu klagen, doch nie über einen Mangel an Phantasie”, sagte Doktor Caspary. “**Wenn ein Feuerschiff seine Position verläßt, hört für die andern die Sicherheit auf.**” “Es gibt auch Leute, die ein Verlangen nach Unsicherheit haben.” “**Dies Schiff darf seinen Platz nicht verlassen, ohne daß es die Direktion erfährt.**” “Der geborene Gefangene”, sagte Doktor Caspary. “**Ich warne Sie**”, sagte Freytag, “**wenn dieses Schiff seine Position verläßt**” [20, S. 124].

(17) [На радіопередачу запрошено чоловіка “з народу”, який розповідатиме про зустріч з національним героєм. Проте цей чоловік усіляко намагається спонукати національного героя допомогти простим людям, що, звісно, неприпустимо у форматі радіопередачі. Коментатор робить застережливі натяки гостеві після кожної його фрази]

STRANITZKY Herr Moeve, Sie haben mir aus dem Herzen gesprochen. Lassen Sie uns daher auf den Sinn unserer Zusammenkunft kommen. J.P. Whiteblacke bestürzt **Aber mein guter Mann!**

Після кожної фрази адресата повторюють такі репліки адресата:

...**Aber mein guter... – Aber mein -...Aber... – Aber mein... – Aber mein guter... – Aber mein guter Mann!... Aber mein guter -... [16, S. 66].**

(18) – *Ти що – здурів? Ану ж ненароком чорт коменданта принесе й той почує: “Вышли мы все из народа, дети семьи трудовой”, – що тоді буде?*

– *А що такого? – не розуміє попервах Доллер. – Це ж революційна пісня.*

Але життя навчило Івана Петровича підходити до всього, навіть і до пісень, діалектично. Він хитро посміхається, мовляв, старого горобця на полові не обдуриш:

– *Це як сказати! Одна річ, коли це співають вольняшки (“вольняшками” Іван Петрович називає, за таборовою звичкою, всіх людей, що не належать до гордого племені зека, цебто в’язнів або засланиців), і зовсім інше виходить, коли таку пісеньку дозволяємо собі співати ми.*

– *Цебто – як? – усе ще не може збагнути Доллер, куди то гне Іван Петрович.*

– *А те виходить, що в нас судять і засилають не ворогів народу, а – народ! А це вже, будь ласка, – стаття 58, пункт десятий: контрреволюційна агітація, що виявилась у зухвалому наклепі на діяльність слідчих і судових органів... Он який кандибобер виходить! І дуже просто... [1, с. 334].*

Для виокремлення застереження важливу роль відіграє *інтонація*, передусім “в оформленні спонукальних інфінітивних, еліптичних та вигуккових речень” [10, с. 98]. На жаль, вплив інтонації у художній літературі виявити складно. Це можливо лише за наявності пунктуаційних знаків:

(19) Wood *Hier kann man doch nicht leben!* Bonstetten *Wir können es.* Wood *Dann muß es ein fürchterliches Leben sein* [16, S. 109].

(20) – *Яксь тут погода, товариші... – він роззираючись довкола. – Яксь по особливому вогка, чи що... В мене стосовно цього місця вже погані передчуття.*

...Гриша, дострибавши до них, вигукнув, наче розкриваючи страшну таємницю:

– *Тут радіо не бере! Мовчить, зараза! Шамрай витяг з кишені мобільник, глянув на трубку, натиснув кілька кнопок, клацнув язиком:*

– *І телефон не працює, І тачка твоя засіла.*

Інші, включно з водієм, теж перевірили свої мобільні телефони. Жодна трубка не працювала, на кожному дисплеї висвітлювалося “Немає покриття”.

– *Треба валити звідси, – вкотре буркнув водій. – Або давайте машину випхнемо, бо зараз вона як сяде... [7, с. 35].*

Застереження вживають передусім в усній комунікації. Для цього дуже часто застосовують мову тіла, тобто невербальні засоби комунікації, які вживають не лише разом з вербальними чи з метою їхньої заміни, але й самостійно, зокрема для зображення власних емоцій і бачень, а також для вираження індивідуальності. Все це можна подати, звичайно, і вербально. Але часто ми вважаємо за краще вжити невербальні засоби, оскільки вони ефективніші. Перелічимо невербальні засоби, типові для застереження [18, с. 252]: *похитування головою, підняті брови, докірливий погляд, зморщене чоло, вказівний палець на закритих губах, часто вживають зі значенням “тссс”.*

Для застереження характерна одночасна невербальна та вербальна реалізація. Саме ця повнота різних засобів надає висловленню емоційності та виразності, оскільки міміка і жестикуляція допомагають краще зрозуміти висловлене і знайти адресату відповідну реакцію.

За допомогою комунікативного контексту та ситуації можливо також виокремити вид застереження, тому що засоби мовного втілення здебільшого повторюються для усіх видів. Чинники впливу комунікативного контексту формуються прагматичними особливостями певного виду МЖ “застереження”.

Отже, простежуємо використання сукупності різнорідних засобів мовного втілення МЖ “застереження”. Однак для успішного досягнення прагматичного ефекту необхідно враховувати ще особливості комунікативної ситуації та контексту, фонові знання, ступінь поінформованості та стосунки комунікантів, пресупозиції спілкування, наявність коментарів автора, уточнень мовця, інтонацію висловлення.

У перспективі дослідження – аналіз застереження у різних типах тексту та невербальних засобів його реалізації.

-
1. Антоненко-Давидович Б. Слово матері : повісті й новели / Антоненко-Давидович Б. – К. : Веселка, 1993. – 415 с.
 2. Бровкина Ю. Ю. Газетное рекламное объявление как речевой жанр: риторический аспект : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Ю. Ю. Бровкина. – Барнаул, 2000. – 17 с.
 3. Булыгина Т. В. О границах и содержании прагматики / Т. В. Булыгина // Известия АН СССР. – 1981. – Т. 40. – С. 333–342 (Серия литературы и языка; вып. 4).
 4. Жолдак Б. Гальманах / Богдан Жолдак. – К. : Факт, 2007. – 248 с.
 5. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : БАО, 2011. – 992 с.
 6. Загребельний П. Диво : роман / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2005. – 638 с. – (Література).
 7. Кокотюха А. Аномальна зона : роман / Андрій Кокотюха. – К. : Нора-Друк, 2009. – 246 с.
 8. Кокотюха А. Язиката Хвеська : роман / Андрій Кокотюха. – К. : КМ Publishing, 2009. – 320 с.
 9. Кононенко Є. Три світи : вибрані новели / Євгенія Кононенко. – Львів : Піраміда, 2006. – 152 с.
 10. Нарушевич-Васильєва О. В. Категорія спонукальності у прагмастилістичному аспекті : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Нарушевич-Васильєва Оксана Вікторівна. – Одеса, 2002. – 176 с.
 11. Немешайлова А. В. Использование категории вида глагола в качестве средства выражения характера побуждения и его эмоциональных оттенков / А. В. Немешайлова // Вопросы синтаксиса и стилистики русского литературного языка : Труды III–IV конференций кафедр русского языка педагогических институтов Поволжья. – Куйбышев, 1963. – С. 258–281.
 12. Роздобудько І. Останній діамант міледі : авантюрний детектив / І. Роздобудько. – Х. : Фоліо, 2007. – 222 с.
 13. Arjouni J. Kismet : ein Kayankaya-Roman / Jakob Arjouni. – Zürich : Diogenes, 2002. – 265 S.
 14. Dürrenmatt F. Der Besuch der alten Dame : tragische Komödie / Friedrich Dürrenmatt. – Zürich : Diogenes, 1985. – 152 S.
 15. Dürrenmatt F. Der Mîtmacher : ein Komplex / Friedrich Dürrenmatt. – Zürich : Diogenes, 1986. – 332 S.
 16. Dürrenmatt F. Nächtliches Gespräch mit einem verachteten Menschen. Stranitzky und der Nationalheld. Das Unternehmen der Wega : Hörspiele und Kabarett / Friedrich Dürrenmatt. – Zürich : Diogenes, 1985. – 157 S.
 17. Faktor J. Schornstein : Roman / Jan Faktor. – Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2006. – 284 S.
 18. Grammatik in Feldern. Ein Lehr- und Übungsbuch für fortgeschrittene Deutschlerner / [Buscha J. u.a.] – Ismaning : Verlag für Deutsch, 1998. – S. 239–257.
 19. Hörstgen H. M. Der König von Wien // *Spectaculum* 54. Sechs moderne Theaterstücke : Ulla Berkewicz, Rainald Goetz, Jörg Graser, Hans Meyer Hörstgen, Klaus Pohl, Werner Schwab. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1992. – S. 143–184.
 20. Lenz S. Das Feuerschiff : Erzählungen / Siegfried Lenz. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1995. – 234 S.

ИМПЛИКАТУРЫ ОБЩЕНИЯ В СИТУАЦИИ ПРЕДОСТЕРЕЖЕНИЯ**Кристина Дяків***Львовский национальный университет имени Ивана Франко,**ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина**e-mail: panchyshyn_k@yahoo.de*

Проанализированы импликатуры общения в ситуации предостережения, роль которых особенно важна при использовании констативных конструкций, так как они фигурируют во всех видах предостережения. Установлены особенности коммуникативной ситуации и контекста, фоновые знания, степень информированности и отношения коммуникантов, пресуппозиции общения, наличие комментариев автора, уточнений говорящего, интонаций высказывания и их влияние на вид речевого жанра предостережения. Фактологической базой исследования является современная украинская и немецкоязычная художественная литература.

Ключевые слова: речевой жанр, предостережение, импликатуры общения, современный украинский язык, современный немецкий язык.

**COMMUNICATIVE IMPLICATIONS IN THE SITUATION
OF EXHORTATION****Khrystyna Dyakiv***Ivan Franko National University of Lviv,**1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine**e-mail: panchyshyn_k@yahoo.de*

Analyzed in the paper are the implications in the situation of exhortation. Their role is especially important for constative constructions which are present in all types of exhortation. The features of the communicative situation and context, phone knowledge, level of information and relations of communicants, presuppositions of communication, comments of the authors, specification of the speaker, intonation of the statement and their influence on the type of speech genre of exhortation have all been taken into account. The modern Ukrainian and German language fiction served as sources of speech genre examples.

Keywords: speech genre, exhortation, communicative implicatures, modern Ukrainian, modern German.